

Piotrków serce Legionów

PODZIĘKOWANIA

Serdecznie dziękujemy
partnerom wydarzenia
za współpracę i wsparcie

Archiwum Państwowemu w Piotrkowie Trybunalskim
oraz Fundacji Cor Ignis

MUZEUM W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM

Piotrków serce Legionów

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI, 2025 r.

Piotrków Serce Legionów, to wydawnictwo towarzyszące wystawie „Piotrków serce Legionów” realizowanej przez Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim, w ramach grantu: KPO. GRANTY 2025. A2.5.1: Program wspierania działalności podmiotów sektora kultury i przemysłów kreatywnych na rzecz stymulowania ich rozwoju, ogłoszonym przez: KPO Kultura. Projekt zrealizowany został we współpracy z Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim oraz Fundacją Cor Ignis.

Opracowanie: Paweł Kendra

Konsultacja historyczna: dr Małgorzata Piotrowska-Głąbicka, dr Maciej Hubka

Korekta: Natalia Dubrowin

Na okładce wykorzystano grafikę legionową wg. projektu Kazimierza Zaborowskiego

Ilustracje: Wykorzystano zdjęcia i skany ze zbiorów: Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim, Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie, prywatnych zbiorów rodzinnych Przemysława Ciszewskiego oraz domen www.dawnypiotrkow.pl i www.polona.pl

Wydawca: Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim,
plac Zamkowy 4, 97-300 Piotrków Trybunalski,
tel. 44 646 52 72, www.muzeumpiotrkow.pl

ISBN
978-83-954062-3-2

Skład, łamanie, opracowanie graficzne, druk:
Drukarnia AR DRUK Piotrków Trybunalski

*„Naród Polski pokazał, że pomimo długiej niewoli żyje i umie walczyć o swoją przyszłość niezależną...
Po raz pierwszy od dziesięcioleci stanął na równi z innymi narodami przez stworzenie Legionów Polskich”
(z odezwy „Legiony Polskie” wydanej w Piotrkowie w 1915 r.)*

WIELKA WOJNA

W początkowym okresie I wojny światowej Piotrków kilkakrotnie przechodził z rąk do rąk. 13 sierpnia 1914 r. po wycofaniu się jednostek rosyjskich, miasto zajęte zostało przez oddziały niemieckie. Już niespełna dwa tygodnie później Piotrków został odbity i na około miesiąc zajęty ponownie przez wojska rosyjskie. Sytuacja na froncie zmieniła się ponownie na początku października, co znów umożliwiło wkroczenie oddziałów niemieckich, które po kolejnych dwóch tygodniach zmuszone zostały po raz kolejny do wycofania się z miasta. Ostatecznie w wyniku walk toczonych między wojskami rosyjskimi a oddziałami sprzymierzonymi, od 17 grudnia 1914 r. Piotrków dostał się pod okupację austro-węgierską trwającą nieprzerwanie do zakończenia działań wojennych tj. do listopada 1918 r. Na skutek prowadzonych działań armii zaborczych, zniszczeniu uległa wówczas m.in. linia kolejowa, dworzec oraz wiadukty.

Zniszczone zabudowania dworca kolejowego w Piotrkowie.

Zniszczony wiadukt kolejowy w Piotrkowie.

Nakładane przez austriackie władze okupacyjne obciążenia oraz planowo przeprowadzane rekwizycje przyczyniły się do zubożenia mieszkańców, którzy niejednokrotnie cierpieli z powodu niedostatku artykułów pierwszej potrzeby. Sytuacja gospodarcza przedstawiała się źle. Pieniądz tracił na wartości. Pojawiły się kłopoty z aprowizacją, co wymusiło wprowadzenie reglamentacji najpotrzebniejszych towarów.

Bony zamienne były tymczasowym zamiennikiem drobnej waluty w warunkach niedoboru i reglamentacji towarów. Emitowano je lokalnie wobec braku nowego pieniądza państwa.

Zubożenie ludności spowodowane było też rekwizycjami wprowadzanymi przez okupacyjne władze austro-węgierskie, które przejmowały wszystko co mogło mieć znaczenie dla gospodarki wojennej. Braki w zaopatrzeniu, odpowiedniej ilości opału, odzieży i leków przyczyniały się nie tylko do pogorszenia sytuacji sanitarnej, ale prowadziły też do nadużyć i łamania prawa. Pomimo trudnej i pod wieloma względami złożonej rzeczywistości, to właśnie Piotrków wyznaczony został jako miejsce, w którym zapadać miały najważniejsze decyzje dotyczące kształtowania się Legionów Polskich. Miasto stało się przez to jednym z najważniejszych ośrodków niepodległościowych w kraju. Piotrkowianie spotkali się z legionistami już jesienią 1914 r., kiedy to 19 października w mieście na krótko pojawił się szwadron ułanów dowodzony przez rotmistrza Władysława Belinę Prażmowskiego. Pierwsi

KOMISARJAT

Polskiej Organizacji Narodowej

mieści się przy ul. Pocztowej w byłej siedzibie wice-gubernatora piotrkow.

Godziny przyjęć: od godz. 9 do 1 i od 3 do 5 po poł.

Anons prasowy zawierający informacje o siedzibie Polskiej Organizacji Narodowej.

żołnierze legionowi przybyli tu na dłużej wraz z emisariuszami Polskiej Organizacji Narodowej. Zadaniem ich była organizacja pracy komisariatów i punktów werbunkowych, które działać miały w celu rozbudowy Legionów Polskich oraz agitacji i propagandy idei niepodległościowej. W parze z działalnością prowadzoną legalnie, przystąpiono też do formowania zrębów konspiracji, która przybrała nazwę Polskiej Organizacji Wojskowej. Losy wielu spośród członków tej organizacji związane były jednak z Legionami.

Przy ulicy Pocztowej mieścił się Komisariat Polskiej Organizacji Narodowej.

NACZELNY KOMITET NARODOWY

Lata 1915-1917, to czas, gdy Piotrków zaczął pełnić funkcję ważnego ośrodka życia społecznego, politycznego, patriotycznego i wojskowego. Rodziły się nowe inicjatywy społeczne i kulturalne, a miasto stało się prężnym ośrodkiem wydawniczym. Od wiosny 1915 r. działał w mieście Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego kierowany przez płk. Władysława Sikorskiego. Na wybór Piotrkowa jako siedziby Naczelnego

Komitetu Narodowego wpływ miały m.in. dogodne położenie i skomunikowanie z resztą ziem polskich, zwłaszcza z Krakowem i Warszawą oraz bliskość granicy z terenami objętymi okupacją niemiecką. Nie bez znaczenia była też życzliwość mieszkańców oraz ich zrozumienie dla idei niepodległościowej. Ponadto Piotrków, do niedawna miasto gubernialne, posiadał odpowiednią infrastrukturę w postaci budynków, które można było wykorzystać

na potrzeby Naczelnego Komitetu Narodowego. Przeniesienie tej instytucji do Piotrkowa związane było z planami uzupełnienia strat osobowych i dalszą rozbudową formacji legionowych, które w założeniu miały się stać zalążkiem do zbudowania w przyszłości silnej armii odrodzonego państwa polskiego. Działający w Piotrkowie Naczelny Komitet Narodowy prowadził więc zaciąg ochotników do Legionów Polskich. Podlegały mu ośrodki werbunkowe na wszystkich terenach objętych okupacją austriacką. Do punktów werbunkowych

Siedziba Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego w Piotrkowie mieściła się w zniszczonej podczas bombardowania Piotrkowa we wrześniu 1939 r. kamienicy u zbiegu dzisiejszych ul. Narutowicza i ul. Sienkiewicza.

Biuro Werbunkowe w Piotrkowie.
Od lewej siedzą: szef Biura Zygmunt Klemensiewicz,
dr Kapellner-Kaplicki, dr Emil Bobrowski.

napływali ponadto Polacy z ziem zajętych przez Niemców. Zaznaczyć należy, że oprócz Centralnego Biura Werbunkowego, Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego tworzyły też: Centralny Urząd Ewidencyjny, Biuro Prasowe, Administracja Wydawnictw i Biuro Zapomóg. Niezwykle ważną rolę odegrały też Drukarnia Państwowa, Biuro Techniczno-Fotograficzne i Oddział Wydawniczy, których działalność pozostaje nie do przecenienia z uwagi na zakres i nasilenie akcji propagandowej, która skutecznie oddziaływała na społeczeństwo polskie. Decyzje o likwidacji struktur Naczelnego Komitetu Narodowego podjęto pod koniec stycznia 1917 r.

PIERWSZY MARSZ NIEPODLEGŁOŚCIOWY

Organizowane współcześnie w Polsce Marsze Niepodległości nie są, jak się zdaje, pomysłem wcale nowym ani oryginalnym. W Piotrkowie, jak pisało wówczas „pochód” taki, odbył się już w 1916 r. w związku z ogłoszeniem tzw. Aktu 5 listopada. Dokument ten zawierał obietnicę Austro-Węgier i Cesarstwa Niemieckiego dotyczącą utworzenia bliżej nieokreślonego w swych granicach Królestwa Polskiego. Nie sprecyzowano też kwestii powołania rządu polskiego. Sformułowano natomiast zapisy dotyczące utworzenia armii polskiej. Już wiosną 1917 r. okazać miało się, że władze zaborcze traktowały sprawę polską w sposób przedmiotowy, co doprowadziło do tzw. kryzysu przysięgowego i internowania żołnierzy I i III brygady, którzy odmówili złożenia przysięgi na wierność cesarzowi Niemiec. Dokument ten, jak się okazało, miał przede wszystkim znaczenie propagandowe. Sprawił jednak, że tzw. „sprawa Polska” stała się jednym

z celów, o które toczyła się wojna. Dla piotrkowian było to wówczas przełomowe wydarzenie, które pozwalało mieć nadzieję, że Polacy mogą odzyskać upragnione państwo. W dniu ogłoszenia aktu 5 listopada zebrane w centrum miasta tłumy piotrkowian sformowały okazały pochód z orkiestrą straży ogniowej, pocztami sztandarowymi organizacji i cechów rzemieślniczych oraz transparentami niesionymi przez ugrupowania polityczne. Szacowano, że w liczącym wówczas blisko 43 tysiące mieszkańców Piotrkowie, w wydarzeniach tych udział wzięło nawet 10 tysięcy uczestników. Przeszli oni głównymi ulicami miasta, zatrzymując się kilkakrotnie w celu wysłuchania patriotycznych manifestów, płomiennych odezw wznoszonych przez duchowieństwo i znaczniejszych obywateli Piotrkowa. Podobne manifestacje odbywały się w mieście wielokrotnie. Jako przykład można podać chociażby uroczystości zorganizowane dla

LEGIONY POLSKIE

Naród polski pokazał, że pomimo długiej niewoli żyje i umie walczyć o swoją przyszłość niezależną; po raz pierwszy od dziesięcioleci stanął na równi z innymi narodami przez stworzenie LEGIONÓW POLSKICH.

Z własnej woli, nie z nakazu, tysiące ochotników z całej Polski poszły w bój przeciwko Rosji, najokrutniejszemu ciemnocy Polki. Za ucisk i krzywdy ludu, za Sybir i szubienice, za znieprawianie duszy młodzieży i tłumienie życia narodowego niosą pomstę, o której marzyły pokolenia. Ostrzami bagnatów krzeszą zapomniane prawo Polski.

Na polach bitew, pod Laskami, Krzywopłotami, Nadworną, Limanową, Rafajłową, Łowczówkiem wskrzesiły już Legiony sławę żołnierza polskiego, którego umiłowanie wolności prowadzi do bohaterstwa. Ochotnicy od roli, z warsztatów, fabryk i szkół wzbudzają podziw, uzyskują najwyższe odznaczenia za czyny rycerskie.

Rodacy! W wojnie światowej wyteżają swe siły wszystkie narody. Na walkę krwawą posyłają miliony żołnierzy. Wiedza, że klęski wojny przemina, ale okupić niemi trzeba skarby największe: niepodległy spokojny byt narodowy.

Biada biernym i obojętnym, którzy znoszą cierpliwie okrucieństwa wojny. Z pożogi wojennej nie wszędzie dla nich jutrzienka lepszej doli.

Rodacy! Czas wstać i brać oręż! Departament wojskowy Naczelny Komitetu Narodowego wzywa wszystkich Polaków, zdolnych do służby wojskowej do Legionów Polskich.

Czeka Was broń, dawno przez Polaka pożądana dla walki z Rosją, czeka Was mundur, chwałą już okryty. Po bratersku Was przyjmą waleczne szeregi, poprowadzą Was polscy komendanci w bój o wolną Ojczyznę.

*„Zbić Rosję na bagnety!”
Żyć swoboda, Polska, żyć!”*

Warunki wstąpienia do Legionów. - Stanowisko prawne Legionistów.

Od ochotników wymagany jest ukończony 17 rok życia i zdolność fizyczna. — Legioniści narówni z żołnierzami c. i k. armii regularnej posiadają pod ochroną prawa międzynarodowego, gdyż na zaprzysiężeniu według roty przysięganej dla obrony krajowej. Nie można ich przeto traktować jak buntowników.	Legiony posiadają wszystkie rodzaje broni: piechotę, jazdę i artylerię. Żołnierze pobierają jako żołnierze regularni (z wyjątkiem funduszy państwowych) na równi z oficerami i żołnierzami c. i k. armii. Żywność, umundurowanie i utrzymanie otrzymują Legioniści według norm przepisanych dla wojska regularnego.	Rodacy Legionistów utrzymują regularni z funduszy państwa. Inwalidzi, którzy w służbie wojskowej utracili zdolność zaradkowania, mają prawo do zapotrzebowania. W każdym szpitalu wojskowym oraz w wielu szpitalach cywilnych Legioniści mogą się leczyć bezpłatnie.
---	--	---

Plakat propagandowy wzywający do wstępowania do służby w Legionach.

upamiętnienia rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja, wydarzenia związane z obchodami tzw. rocznicy kościuszkowskiej, czy pamięcią o powstańcach styczniowych, których bezpośrednimi spadkobiercami w walce o niepodległość czuli się Legioniści. Patriotyczne marsze zaczynały się z reguły po uroczystym nabożeństwie lub mszy świętej w kościele farnym. Trasa manifestacji przebiegała następnie głównymi ulicami śródmieścia poprzez Rynek Maślany (nazwany później placem Czarnieckiego), ul. Bykowską, Bankową, Kaliską, do kościoła

pobernardyńskiego, przed którym w miejscu nazwanym ówczas placem Kościuszki i placem Niepodległości, wygłaszano płomienne przemówienia i okolicznościowe oracje w płomiennym duchu patriotycznym. Zgoda okupacyjnych władz austriackich na organizację takich wydarzeń, podobnie jak akceptacja dla zmiany rosyjskich nazw ulic na polskie, miała na celu utwierdzenie nastrojów antyrosyjskich oraz pozyskanie przychylności lokalnej społeczności. Był więc to swoisty element walki politycznej.

Manifestacja patriotyczna na placu Kościuszki przed kościołem pobernardyńskim. Pośród wiwatującego tłumu niesione są chorągwie kościelne i flagi w barwach narodowych.

Przemówienie profesora Wacława Tokarza podczas poświęcenia krzyża na mogile powstańców 1863 r. na cmentarzu w Piotrkowie.

NIE TYLKO W PIOTRKOWIE

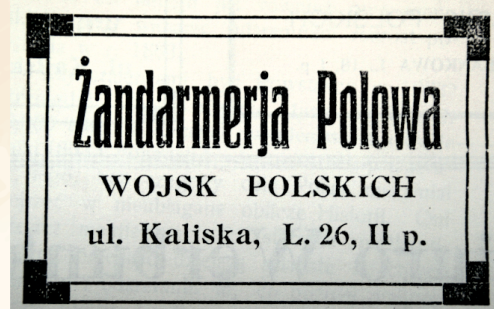
W Piotrkowie mieściły się trzy ważne instytucje legionowe: Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego, Komenda Legionów Polskich oraz Komenda Grupy Legionów Polskich. W okolicy zlokalizowano natomiast ośrodki zapasowe, szkoły podoficerskie i oficerskie oraz szpitale. Stanowiły one zaplecze dla pułków mających wejść w skład tworzonej III Brygady Legionów Polskich. To wszystko sprawiło, że w krótkim czasie Piotrków stał się sercem Legionów. Miejscem formowania oddziałów legionowych podległych piotrkowskiej komendzie były wprowadzić miejscowości położone na terenie dzisiejszego powiatu piotrkowskiego i radomszczańskiego, jednak wynikało to bezpośrednio z tego, że ważne, decyzyjne ośrodki legionowe zlokalizowano w samym Piotrkowie. Na prowincji łatwiej było natomiast o zaprowadzanie dla żołnierzy, czy stajnie i furaz dla koni. Pomoc swą okazywali w tym okoliczni ziemianie i duchowieństwo, które poprzez przykład i apele starało się zmienić nieufne nastawienie do legionów ludności wiejskiej. W kwietniu 1915 r. w okolicach Rozpry rozpoczęto formowanie 4 Pułku Piechoty na bazie batalionu uzupełniającego z 2 Pułku Piechoty. Pododdziały stacjonowały w miejscowościach położonych wzdłuż linii kolejowej na odcinku łączącym Piotrków z Częstochową. Legionistów spotkać można było m.in. w Rozpry i Kamieńsku, ale też w mniejszych miejscowościach, takich jak: Bujny, Łochyńsko, Jeżów, Milejów, Łazy, Ignaców, Cekanów, Krzyżanów, Gomunice, czy położone nieco dalej Radomsko i Wierzchowice. Wkrótce podjęto tworzenie kolejnej jednostki legionowej – 6 Pułku Piechoty,

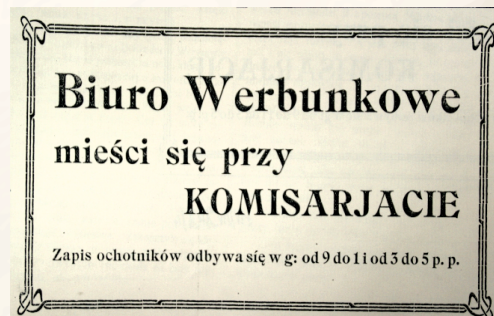
Siedziba Komendy Placu Wojsk Polskich mieściła się przy ul. Bankowej 18.

Biuro Werbunkowe mieściło się przy ul. Kaliskiej 14, a siedziba Żandarmerii Polowej Wojsk Polskich przy ul. Kaliskiej 26.

Anons prasowy z informacją o lokalizacji siedziby Żandarmerii Polowej Wojsk Polskich.

Anons prasowy z informacją o lokalizacji Biura Werbunkowego.

Anons prasowy z informacją o lokalizacji Komendy Placu Wojsk Polskich.

w Milejowie tworzone dwa szwadrony kawalerii, a w podpiotrkowskim majątku Belzatka, formowano równolegle baterię artylerii. Zarówno pododdziały 4 Pułku Piechoty jak też 6 Pułku Piechoty weszły w skład nowoutworzonej III Brygady Legionów Polskich. 4 Pułk Piechoty wyruszył na front 15 lipca 1915 r. po uroczystym pożegnaniu, które odbyło się na tzw. Błoniach piotrkowskich (tereny dzisiejszego lotniska Aeroklubu Ziemi Piotrkowskiej). 14 września 1915 r. ze stacji kolejowej w Piotrkowie wyruszyli na front legionieści z tworzonego w Rozprze 6 Pułku Piechoty pod dowództwem mjr. Witolda Ryłskiego. Sformowane w okolicach Piotrkowa jednostki walczyły na Lubelszczyźnie i Wołyniu.

Żołnierze Legionów w Rozprze

1	Imię i nazwisko	Koleczko Leon
2	wyzn.	rum. kat.
3	urodzony w roku	1897 Kraków
4	przynależny (gmina i powiat)	Kraków
5	c. i k. armii Strzelcy dr. strzeleckich tr. barczosw.	
6	stopień (ranga) w wyż. wym. organ.	
7	szczególne kwalifikacje wojskowe	
8	wzięty do legionu dnia	15 maja 1915 r.

DEPARTAMENT WOJSKOWY N. K. N.
CENTRALNY URZĄD EWIDENCYJNY
Legionów Polskich

[Signature]

Książeczka wojskowa Leona Koleczko
– syna weterana powstania styczniowego 1863 r.
z potwierdzeniem wstąpienia do Legionów Polskich.

Oficerowie 4 pułku piechoty legionów podczas pożegnalnej mszy polowej na Błoniach piotrkowskich 15 lipca 1915 r.

W SŁUŻBIE RZECZYPOSPOLITEJ

Pośród znamienitych osób związanych z Piotrkowem, które na trwałe wpisały się w dzieje polskiej państwowości i wojskowości, wspomnieć należy nie tylko o Józefie Piłsudskim, który według niesprawdzonych doniesień służb austriackich, na krótko zawitać miał do Piotrkowa, ale również o związkach z miastem i regionem takich postaci jak: Władysław Sikorski - szef Departamentu Wojskowego przy Naczelnym Komitecie Narodowym, Stanisław Kot - kierownik Biura Prasowego Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Wacław Tokarz - zastępca szefa Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Bolesław Roja - dowódca 4 Pułku Piechoty legionowej, Andrzej Galica - dowódca batalionu w 4, a następnie 6 Pułku Piechoty Legionów, Karol Trzaska Durski - komendant Legionów Polskich z ramienia Austrii (do grudnia 1915 r.), Wilhelm Orlik Rückmann - oficer 6 pułku piechoty, Józef Kustroń - dowódca 2 kompanii w 4 Pułku Piechoty, Władysław Belina Prażmowski - twórca oddziałów kawalerii legionowej zwanych Beliniakami, pośród których znaleźli się również piotrkowianie i osoby związane z regionem. W Piotrkowie gościł ponadto przewodnik duchowy i honorowy kapelan żołnierzy Legionów Polskich biskup Władysław Bandurski. Pośród osób współpracujących z Naczelnym Komitetem Narodowym, nie zabrakło też rodowitych piotrkowian związanych wcześniej ze skautingiem. Wymienić warto choć niektórych, z uwagi na funkcje sprawowane przez nich w późniejszym czasie: Leon Strzelecki - pełnił obowiązki dowódcy dywizjonu w 1 Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego, Stefan Rowecki - praktyk i teoretyk wojskowości, Komendant Główny Armii Krajowej

Biuro Prezydialne Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego. Od lewej: szef Departamentu ppłk Władysław Sikorski, szef Biura Prasowego Stanisław Kot, zastępca szefa Departamentu płk Wacław Tokarz.

Biuro Werbunkowe w Piotrkowie. Szef Biura Zygmunt Klemensiewicz (trzeci z lewej) z pomocnikami.

podczas II wojny światowej, Paweł Górecki - późniejszy twórca Polskiej Agencji Telegraficznej i Polskiego Radia.

PRZYBYLI UŁANI POD OKIENKO...

Oficerem 4 Pułku Piechoty Legionów, sformowanego w Piotrkowie, był Feliks Gwiżdż - autor tekstu popularnej piosenki żołnierskiej „Przybyli ułani pod okienko”. Niewykluczone, że piosenka powstała w wyniku obserwacji poczynionych przez autora w majątkach położonych w okolicach Piotrkowa, gdzie formowano oddziały kawalerii. Sam Piotrków

był natomiast dla legionistów atrakcyjnym miejscem spędzania czasu wolnego od służby. Urokowi okolicznych dziewcząt trudno było zresztą oprzeć się nie tylko legionistom, ale też osobom związanym z Naczelnym Komitetem Narodowym. Przykładem może być profesor Stanisław Kot, kierownik Biura Prasowego, który do współpracy

Beliniak przed chatą chłopską.

zwerbował „najnadobniejsze piotrkowianki”. Młode kobiety pracujące jako sekretarki czy maszynistki, nieco prześmiewczo określano mianem „kociaków”, co nawiązywało do nazwiska przełożonego. Godna zauważenia była działalność na rzecz legionistów, a także piotrkowskich skautów, którą prowadziło piotrkowskie koło Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego. Jej członkinie podejmowały szereg inicjatyw. Działania te miały na celu m.in. kolportaż wydawnictw, czy przenoszenie korespondencji przez kordon graniczny. Ponadto kobiety angażowały się w pomoc materialną dla legionis-

W oddziale kasowym Departamentu Wojskowego.
Od lewej: Józefa Wróblewska Starzyńska i Adam Piątkowski z Biura Zasiłkowego dla Rodzin Legionistów.

tów i ich rodzin, pomoc dla rekonwalescentów, czy inicjowanie wydarzeń o charakterze kwestarskim, religijnym i kulturalnym. Nic więc dziwnego, że relacje służbowe stawały się z czasem bardziej osobiste. Niejednokrotnie legionowych żołnierzy, a czasem i oficerów przywoływano do porządku zwracając uwagę, że zbyt dużo czasu spędzają w towarzystwie płci pięknej. Jednak polski mundur sprawiał, że „Niejedna panienska i niejedna wdowa, zobaczy ułana, kochać by gotowa”. Te i inne pieśni zebrane w śpiewnikach wydawanych w Piotrkowie, powtarzane były przez kolejne pokolenia stając się swoistym dziedzictwem kulturowym polskiego narodu. A przecież pośród tych miłosnych uniesień nie brakowało smutnych scen rozstania kończących krótką znajomość. Okoliczności takie wyrażone zostały w wierszu dedykowanym Jadwidze Ciszewskiej przez Karola Wądołkowskiego.

Karta śpiewnika z grafika wykonaną wg. projektu Kazimierza Zaborowskiego.

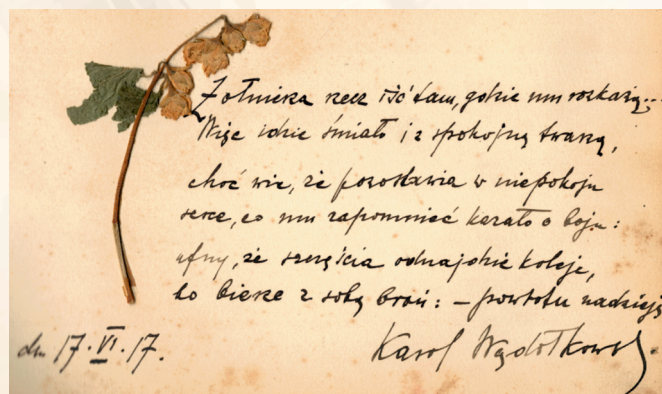
Karol Wądołkowski
w mundurze legionowym
- komendant V obwodu Polskiej
Organizacji Wojskowej
działającej w konspiracji
na terenie Piotrkowa, powiatu
piotrkowskiego i radomszczańskiego.

Jadwiga Ciszewska
- piotrkowianka
współpracująca z Polską
Organizacją Wojskową.

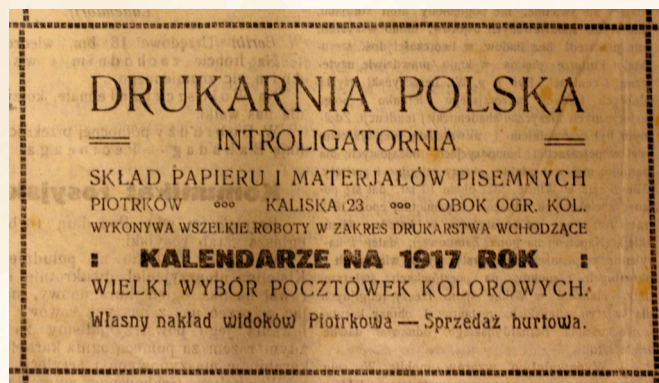
„Żołnierza rzecz iść tam, gdzie mu rozkażą...
Więc idzie śmiało i z spokojną twarzą,
choć wie, że pozostawia w niepokoju
serce, co mu zapomnieć kazało o boju,
uśny, że szczęścia odnajdzie koleje,
bo bierze z sobą broń: - powrotu nadzieję”.

Karta ze sztambucha (pamiętnika) Jadwigi
z wpisem pożegnalmym Karola.

OŚRODEK WYDAWNICZY

Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego prowadził szeroko zakrojoną akcję propagandową. W mieście działały drukarnie pod zarządem Naczelnego Komitetu Narodowego. Wydawały one lokalną prasę, odezwy, plakaty, broszury patriotyczne oraz rozmaite druki ulotne, a także prace o charakterze naukowym i popularyzatorskim z zakresu historii Polski. Miasto było liczącym się ośrodkiem wolnej myśli polskiej. W ciągu 2 lat wydano ponad 2 miliony czasopism i broszur, ponad 740 tys. różnego typu odezw, 30 tys. kalendarzy, blisko 100 tytułów książek z zakresu historii, a także publicystyki politycznej dotyczącej spraw bieżących. Drukowano podręczniki z zakresu wojskowości, czy wydawnictwa informacyjne, w tym m.in. spisy chorych, rannych, zabitych i zaginionych legionistów. Publikowano też niezliczone wprost ilości obwieszczeń, afiszy, plakatów i kart pocztowych. Ich łączny nakład szacowany jest na 2,5 miliona egzemplarzy. Pracami biura prasowego Naczelnego Komitetu Narodowego kierował prof. Stanisław Kot. Współpracowali z nim płk Władysław Sikorski, Władysław Orkan, Juliusz Kaden-Bandrowski, prof. Wacław Tokarz, Gustaw Daniłowski, Maria Dąbrowska, Izabela Moszyńska, Halina Redlińska. Działalność rozwinęły też liczne organizacje o charakterze społecznym, kulturalnym, czy politycznym.

Prasowy anons reklamowy z ofertą Drukarni Polskiej.

We współpracy z tymi ostatnimi, a często z ich inicjatywy organizowano obchody rocznic i świąt narodowych. Z największym rozmachem przygotowane zostały obchody tzw. „rocznicy kościuszkowskiej”, a także wydarzenia upamiętniające rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Ponadto organizowano też zbiórki charytatywne, kwesty na rzecz rekonwalescentów, czy pomoc świąteczną dla legionistów. Kres działalności stowarzyszeń, związków i organizacji oficjalnie nastąpił na mocy rozporządzenia austriackich władz okupacyjnych 19 września 1918 r. Wiele z nich nie zaprzestało jednak działalności mimo restrykcji grożących za łamanie prawa.

Winieta „Wiadomości Polskich”
wydawanych w Piotrkowie.

Winieta wydawanego w Piotrkowie
Gońca Polowego Legionów.

Winieta czasopisma „Ruch” organu prasowego Polskiej Organizacji Narodowej.

Winieta wydawanego w Piotrkowie pisma legionistów polskich „Wici”.

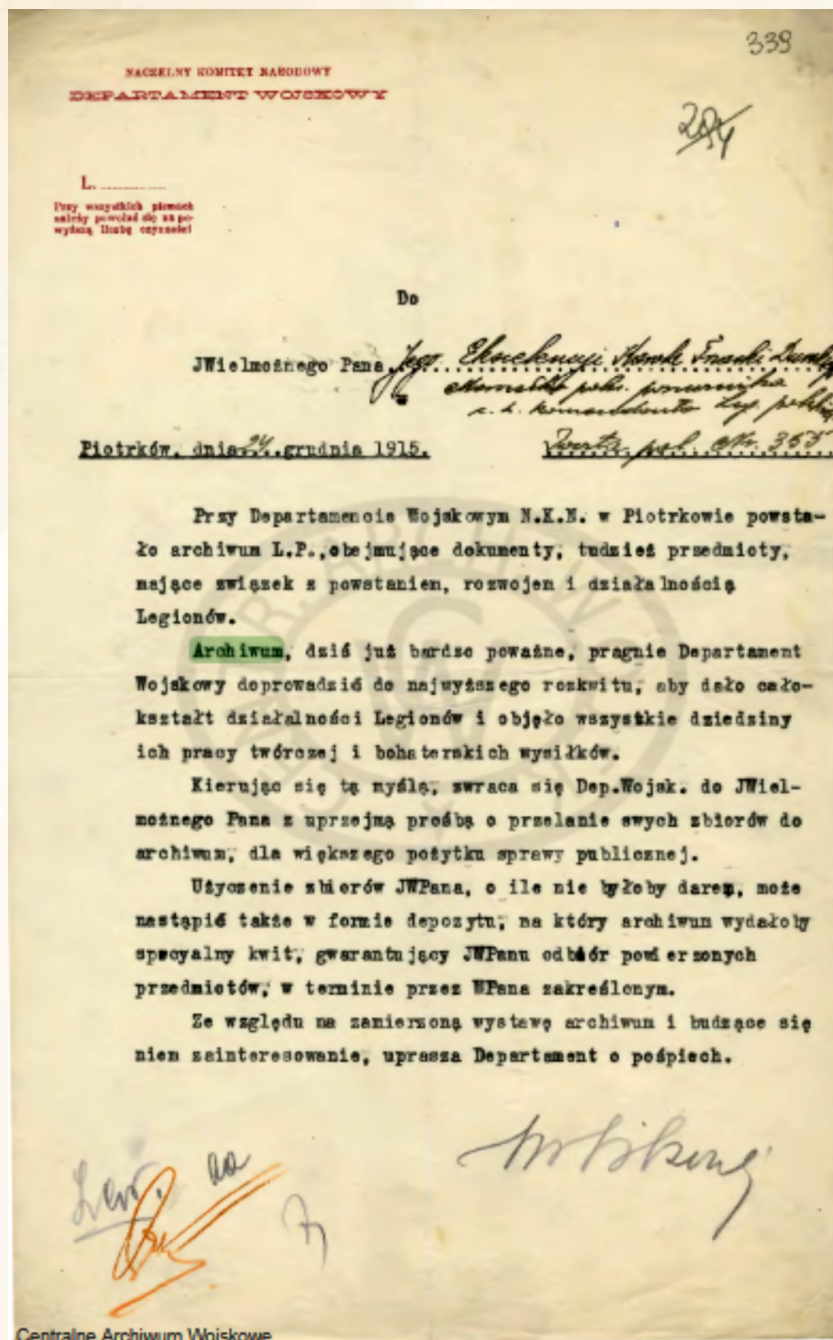

Winieta „Dziennika Narodowego” wydawanego w Piotrkowie, który wywarł znaczny wpływ na kształtowanie postaw niepodległościowych w społeczności lokalnej.

MUZEUM, KTÓRE NIE POWSTAŁO

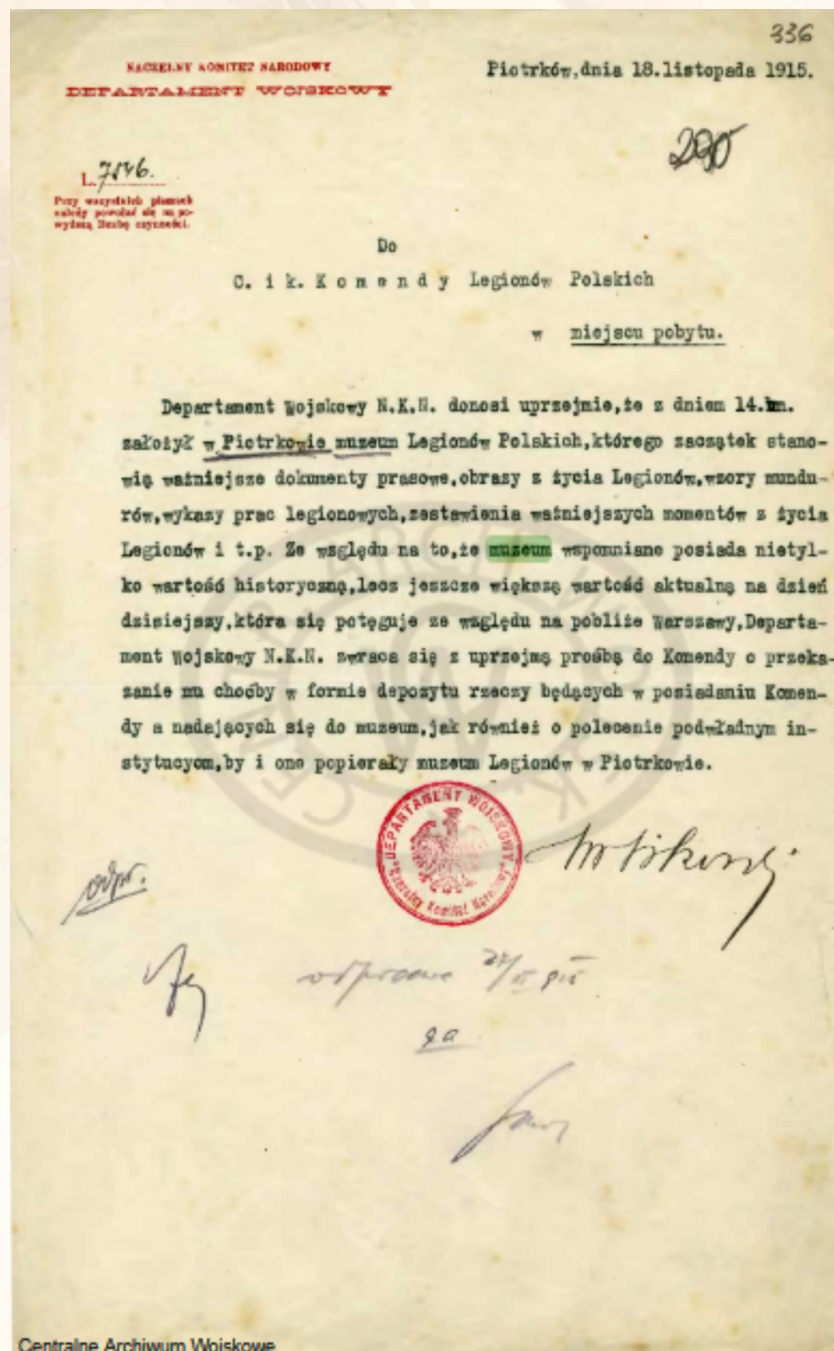
Jeszcze podczas trwania działań wojennych podjęto pomysł konieczności gromadzenia materiału aktowego, a także przedmiotów, wspomnień i relacji, które w późniejszym czasie pozwoliłyby na naukowe opracowywanie oraz popularyzację dążeń niepodległościowych ruchu legionowego. Koncepcje taką pod koniec 1915 r. rozważano w Departamencie Wojskowym Naczelnego Komitetu Narodowego. Zakładała ona utworzenie Archiwum Legionów Polskich oraz Muzeum Legionów Polskich. To ostatnie powstać miałyby w oparciu o ważniejsze dokumenty prasowe i wydawnictwa, których w Piotrkowie przecież nie brakowało. Planowano też gromadzenie wspomnień ze służby w Legionach, wykazów prac legionowych, zestawień istotnych momentów z życia Legionów, a także np. wytycznych dotyczących wzorów regulaminowych mundurów. Działania zmierzające do stworzenia legionowego archiwum wymuszone były natomiast nie tylko koniecznością obiegu dokumentów, które ostatecznie musiały zostać gdzieś zgromadzone i przechowywane. Dostrzegano już wtedy ewentualną potrzebę pokazania w przyszłości sposobu, w jaki przebiegał polski wysiłek zbrojny. Stąd też ze zrozumieniem przyjęto

Pismo Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego informujące o utworzeniu w Piotrkowie archiwum Legionów.

apel Józefa Piłsudskiego skierowany do podkomendnych: „Piszcie swoje dokumenty, bo inni fałszować je będą”. Świadomość potrzeby gromadzenia pamiątek legionowych była powszechna również pośród światłych obywateli Piotrkowa. Gromadzone m.in. przez twórcę piotrkowskiego Muzeum - Michała Rawitę-Witanowskiego i jego współpracowników, tzw. dokumenty życia społecznego, choć rozproszone w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, księgozbiorze piotrkowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, a także w zbiorach Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim pozostają dziś cennym źródłem wiedzy o legionowym Piotrkowie.

*Pismo Departamentu
Wojskowego Naczelnego
Komitetu Narodowego
informujące o utworzeniu
w Piotrkowie muzeum Legionów.*

LEGIONOWA DRUŻYNA PIŁKARSKA

Ochotnicy, którzy wcieleni zostali do Legionów, uczyli się czytania, pisanie i rachowania, brali też udział w wydarzeniach kulturalnych i sportowych. Sport był zresztą podstawą dbania o kondycję fizyczną żołnierzy. Dzięki temu młode wojsko nie miało czasu na szukanie sobie wątpliwej rozrywki. Stawiano zarówno na ćwiczenia siłowe, gimnastykę, a także sporty drużynowe. Jedną z takich dyscyplin była piłka nożna. Inicjatorem powstania drużyny

piłkarskiej był Antoni Poznański – sławny krakowski piłkarz. Jego ambicją było utworzenie drużyny składającej się z wytrawnych graczy. Wiedział on, że do Legionów licznie wstąpili piłkarze drużyn lwowskich i krakowskich dlatego werbunek do nowej, piłkarskiej, legionowej drużyny w Piotrkowie prowadził już na dworcu kolejowym. Znanych sobie piłkarzy z Krakowa i Lwowa wyłaniał w tłumie osób przyjezdnych. Piotrkowska

Legionowa drużyna piłki nożnej – Warszawa, 1917 r.

drużyna posiadała więc w swoim składzie niemal wyłącznie przedwojennych zawodowych piłkarzy, dlatego od początku reprezentowała wysoki poziom. Ten prosty zabieg sprawił, że w Piotrkowie dość szybko narodziła się „Drużyna Sportowa Legia”. Nadmienmy, że żołnierzom Legionów zawdzięczamy też spopularyzowanie piłki ręcznej. Wzrostowi popularności tej gry towarzyszyły jednak znacznie smutniejsze okoliczności związane z osadzeniem

Legionistów w obozie internowania w Szczypiornie. Stąd gra ta, nazywana jest „szczypiorniakiem”. W swych pamiętnikach, żołnierz 4 Pułku Piechoty Legionów Władysław Broniewski pisał „...w ciągu dnia koledzy biegali za szmacianką, zabawa ta podbiła ich serca całe dni, zapominając że są internowani”. Mimo, że gra ta nie powstała w Piotrkowie, to właśnie tu cieszy się dziś niesłabnącą popularnością.

TARCZA LEGIONÓW

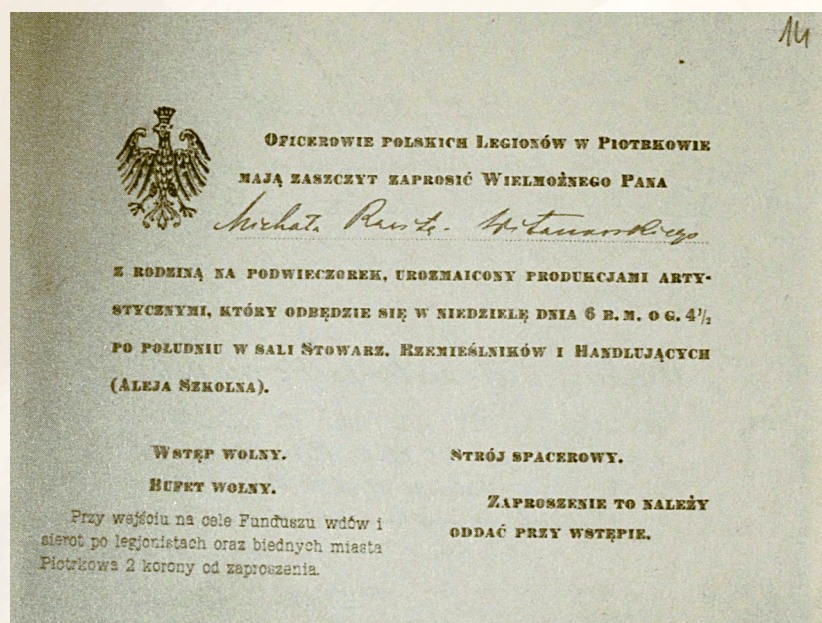
6 sierpnia 1916 r. w ogrodzie pobernardyńskim odsłonięto „Tarczę Legionów”. Wydarzenie towarzyszyło obchodom drugiej rocznicy wymarszu I kompanii kadrowej z Krakowskich Oleandrów. Ta pierwsza na ziemiach Królestwa Polskiego tego rodzaju pamiątka zaprojektowana została przez Kazimierza Zaborowskiego, a wykonana przez miejscową pracownię Strzelczyka. Według opisu Michała Rawity-Witanowskiego kompozycja przedstawiała orła polskiego w kolorze srebrnym na amaran-

towym tle. Otoczona została szerokim obramowaniem z umieszczonymi po bokach dwoma mieczami polskimi z wyrytym napisem „Legiony Polskie 1914-1916”. Na dole znajdowała się przestrzeń na umieszczenie srebrnych gwoździ upamiętniających dobroczyńców Legionów. Celem fundacji tego typu pamiątek, których rodowód związany był z terenami austriackimi, była pomoc charytatywna dla rekonwalescentów oraz dzieci i wdów po legionistach. Tarcza przekazana została

pierwotnie do zbiorów Muzeum Krajoznawczego w Piotrkowie, gdzie przechowywana była do wybuchu II wojny światowej. Prawdopodobnie na czas wojny ukryta została przez piotrkowskich krajoznawców, aby nie została zniszczona przez Niemców. Niestety podczas wojny ślad po niej zaginął. Zachowało się jedynie zdjęcie pierwotnej lokalizacji „Tarczy legionów”. W zbiorach muzealnych znajduje się natomiast inna tarcza z tamtego okresu. Jest nią herb Piotrkowa przekazany pierwszej w okresie porozbiorowym Radzie Miasta. W materiałach zbieranych do opracowania monografii Piotrkowa wydarzenia te, następująco relacjonował Michał Rawita-Witanowski: „Wśród ogólnego podniecenia odczytano pismo Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, którem zawiadamia, że ofiaruje pracę rąk swoich, haftowanego Orła, jako godło wolnej Polski – kończąc odezwę słowami: „niechaj ono zdobi Waszą salę posiedzeń, i będzie hasłem waszych prac”. Orzeł wycięty z białej tkaniny, obszyty został srebrną nicią i ozdobiony szklanymi, srebrnymi paciorkami. Orzeł przyszyty został na czerwonym atlasie, a następnie umieszczony na drewnianej ozdobnej tarczy. Awers zdobią słowa: „3 MAJA 1917”, na rewersie zaś słowa „Radzie m Piotrkowa Liga Kobiet Pogotowia Wojennego”.

Altana w Ogrodzie pobernardyńskim z tzw. „Tarczą Legionów”.

Zaproszenie wystosowane przez oficerów Legionów Polskich do społecznika i twórcy Muzeum w Piotrkowie – Michała Rawity-Witanowskiego.

Herb Piotrkowa przekazany pierwszej w okresie porozbiorowym Radzie Miasta Piotrkowa przez członkinie Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego.

PIOTRKÓW BYŁ PIERWSZY – NIEPODLEGŁOŚĆ ŚWIĘTOWANO JUŻ 2 LISTOPADA 1918 R.

Niepodległość piotrkowianie świętowali już na początku listopada 1918 r. Na wiadomość o przejęciu władzy w Krakowie przez Polską Komisję Likwidacyjną przystąpiono do rozbrajania stacjonujących w mieście żołnierzy wojsk okupacyjnych. 1 listopada 1918 r. na czele utworzonego Okręgu Wojskowego nr VI z siedzibą w Piotrkowie, stanął płk Jan Rządkowski, a Komendę Wojsk Polskich w Piotrkowie objął mjr Oskar Brezany. Jak donosił „Dziennik Narodowy” z 3 listopada 1918 r. z murów i gmachów zniknęły obce napisy i obce orły, które widniały tu jako symbole obcego panowania. Domy przystrojone zostały flagami w barwach narodowych. Rankiem przed godziną 9.00 oddział polskich żołnierzy z poczem sztandarowym prowadzony przez sierżanta Sadowskiego przemaszerował ul. Kaliską (obecna ul. Słowackiego) i udał się do kościoła bernardyńskiego. W nabożeństwie oprócz żołnierzy i mieszkańców miasta uczestniczyli także polscy oficerowie, przedstawiciele Rady Miasta, prezydent Nowicki i wiceprezydent Ostrowski, członkowie Sejmiku, Sądu Okręgowego, delegacje oraz poczty sztandarowe towarzystw, organizacji i przedsiębiorstw piotrkowskich. Po nabożeństwie nastąpiła przysięga pododdziałów tworzącego się polskiego wojska, których prasa piotrkowska niezbyt precyzyjnie określała mianem „legionistów”, mimo że formalnie Legiony Polskie rozwiązane zostały w 1916 r., a część ich żołnierzy tworzyła następnie Polski Korpus Posiłkowy oraz Polską Siłę Zbrojną tzw. Polnische Wehrmacht.

Pochód z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja zorganizowany w Piotrkowie w 1915 r. Na czele maszerują przedstawiciele Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego.

Zmiany te wiązały się z tzw. kryzysem przysięgowym, w wyniku którego część legionistów z rozwiązanych oddziałów internowano w obozach w Beniaminowie i Szczypiornie. Na przełomie października i listopada 1918 r., można mówić już o oddziałach odradzającego się Wojska Polskiego. Nie zmienia to jednak faktu, że „epopeja legionowa” wywarła trwały wpływ na świadomość piotrkowian, którym polski mundur nieodzownie kojarzył się z Legionami. 2 listopada 1918 r. żołnierze pod dowództwem kpt. Rucińskiego złożyli przysięgę na wierność odrodzonej Polsce i Radzie Regencyjnej. Uroczystości rozpoczęto ok. godz. 11.00. Prowadził je przybyły z Warszawy por. Marian Hudec – oficer odpowiedzialny za sprawy werbunkowe. Kolejnego dnia mieli zostać zaprzysiężeni również Polacy służący dotychczas w armii austro-węgierskiej. Porządku podczas tych uroczystości pilnowała Milicja Miejska pod kierownictwem mecenasa Krajewskiego i jego zastępcy Kamali. Uroczystość zakończyła płomienna mowa prezydenta miasta Nowickiego. O entuzjazmie tłumów informował następnego dnia „Dziennik Narodowy”. **Obywatele!**

Odważmy się godnymi tych wielkich i pięknych dni, zachowajmy powagę i godność dojrzałego i zahartowanego narodu, zachowujmy rozwagę i spokój, które nam w tych gorących dniach po stokroć są potrzebne! Podporządkowanie się wspólnemu kierownictwu narodu (...) jest w tej chwili kardynalnym obowiązkiem każdego obywatela! (...) Musi być władza i musi być posłuch dla zarządzeń! (...) Okażmy już dziś, że umiemy być dobrymi gospodarzami we własnym domu...”

Jednocześnie wzywano mieszkańców miasta do respektowania zarządzeń tworzących się nowych - polskich władz oraz do poszanowania majątku publicznego. Przypominano, że nie należy niszczyć niczego, co znajduje się na ziemiach polskich, „...bo to wszystko stanowi własność skarbu państwa i jest niezbędnie konieczne aby życie narodu nie zostało zahamowane...”.

Wszystko to zapewnić miało porządek, ład i bezpieczeństwo, a w dalszej perspektywie wpłynąć miało na szybszą odbudowę miasta i państwa ze zniszczeń wojennych.

NARODOWE SYMBOLE

Tłumy piotrkowian wiwatowały w tych dniach na cześć polskiego wojska. Następnie odśpiewane zostały pieśni „Jeszcze Polska nie zginęła” oraz „Rota”. Publiczne wykonanie tych pieśni odbyło się z namaszczeniem przysługującym odśpiewaniu hymnu narodowego. W tych dniach nad głowami piotrkowian licznie gromadzących się w centrum miasta powiewały „chorągwie narodowe” wywieszone w oknach i na balkonach kamienic przy głównych ulicach. Potwierdzają to dokumentalne fotografie z wydarzeń patriotycznych, obchodów świąt i manifestacji rocznicowych, które odbywały się w Piotrkowie w okresie legionowym. Warto zwrócić uwagę na pewną dowolność w układzie barw, która zachowała się jeszcze przez kilka następnych lat po odzyskaniu niepodległości. Dostrzegalna była ona podczas walk o utrzymanie niepodległości i określenia ostatecznych granic Polski, a zwłaszcza

Sztandar Armii Ochotniczej.

w okresie wojny polsko-rosyjskiej, kiedy to latem 1920 r. ponownie rozpoczęto zaciąg ochotników – tym razem do Armii Ochotniczej, stanowiącej ważną część Wojska Polskiego. W jej szeregi licznie wstępowali piotrkowianie, którzy wcieleni zostali m.in. do formowanego 202 Ochotniczego Pułku Piechoty. Powiewał nad nimi sztandar Armii Ochotniczej, na którym czerwień górowała ponad bielą. W ówczesnych warunkach dowolność używania barw narodowych nie była jednak zjawiskiem odosobnionym. Odwołanie do narodowej symboliki doskonale widoczne było też w pięknym geście przekazania na ręce płk Bolesława Roi sztandaru dla 4 Pułku Piechoty wykonanego własnoręcznie przez utalentowane plastycznie i manualnie dziewczęta z piotrkowskiej drużyny skautowej. Wydarzenie to miało miejsce w Łochyńsku 14 lipca 1915 r. w obecności delegacji przedstawicieli Piotrkowa, na czele której stał Kazimierz Rudnicki.

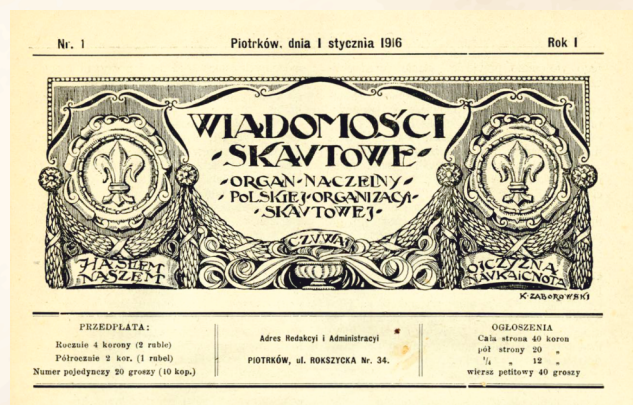
Manifestacja patriotyczna w Piotrkowie na ulicy Kaliskiej już w 1915 r. przybrała formę marszu niepodległości, na czas wydarzenia okna i balkony domów udekorowane zostały polskimi flagami.

Liga Kobiet i skautki przekazują 4 Pułkowi Piechoty sztandar od miasta Piotrkowa, Łochyńsko 1915 r.

POD ZNAKIEM LILIJKI

W okresie pierwszej wojny światowej Piotrków był kolebką polskiego skautingu. Jednym z inicjatorów działań podjętych w tym celu był Jan Kazimierz Sikorski. Statut powstającej organizacji zatwierdzony został przez stosowne władze Naczelnego Komitetu Narodowego na początku 1915 r. Natomiast już w maju 1915 r. odbył się w Piotrkowie zjazd Polskiej Organizacji Skautowej. Warto przy tym

Winieta „Wiadomości Skautowych” wydawanych w Piotrkowie.

nadmienić, że zaangażowanie skautów w ruch legionowy pozostaje nieocenione. Chodzi tu zarówno o pomoc i udział w organizacji wydarzeń, których celem była pomoc materialna dla legionistów i ich rodzin jak też bezpośrednie wsparcie osobowe, którego udzielili skauci zwłaszcza przy tworzeniu 6 Pułku Piechoty. W jego składzie funkcjonował pododdział w całości złożony z szesnasto, siedemnastolet-

Sztandar kompani skautowej przekazany kolegom przez skautki piotrkowskie w Rozprzy we wrześniu 1915 r.

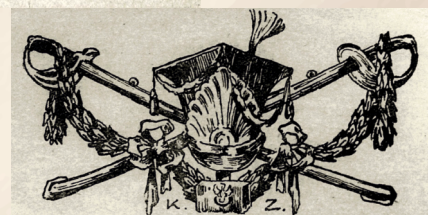
nich skautów pochodzących z okolic Piotrkowa i Łodzi. W myśl rozkazu Naczelnnej Komendy Polskiej Organizacji Skautowej z 31 lipca 1915 r. „Skaut wstępujący do oddziału skautowego staje się legionistą i podlega władzom wojskowym. W oddziale skautowym obowiązują przepisy skautowe, a oddział utrzymuje żywe kontakty z organizacją”. W składzie 6 Pułku Piechoty na front wyruszyło 56 skautów, którzy pełnić mieli nie tylko zadania zwiadowcze, ale też bezpośrednio uczestniczyć w walce. Ich mundury oprócz legionowych orłów zdobiły też lilijki, które podczas piotrkowskiego zjazdu Polskiej Organizacji Skautowej przyjęte zostały jako symbol skautów, dla których Ojczyzna Nauka Cnota pozostawały najwyższym nakazem.

UZBROJONY W OŁÓWEK

Ochotnikiem do służby w Legionach Polskich był m.in. Kazimierz Zaborowski – absolwent krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Wcielony do 1. kompanii I batalionu 1. Pułku Piechoty Legionów Polskich, odkomenderowany został następnie do struktur aparatu werbunkowego Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego. Zaborowski pełnił funkcję zastępcy kierownika Drukarni pod zarządem Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego w Piotrkowie. Ten żołnierz Legionów, będący jednocześnie utalentowanym artystą malarzem, rysownikiem

Grafiki wydawnicze zaprojektowane przez Kazimierza Zaborowskiego.

Okolicznościowa nalepka okienna z okazji 3 Maja zaprojektowana przez Kazimierza Zaborowskiego.

i grafikiem, znany był nie tylko w Piotrkowie dzięki patriotycznym grafikom powielanym w licznych publikacjach i prasie wydawanej przez Naczelny Komitet Narodowy. Namalowany przez niego portret Józefa Piłsudskiego zdobił wnętrza pomieszczeń wykorzystywanych przez Naczelny Komitet Narodowy. Podczas uroczystości patriotycznych, marszów i manifestacji portret Piłsud-

Portret komendanta Piłsudskiego narysowany przez Kazimierza Zaborowskiego.

skiego niesiony był przez tłum ulicami miasta. Działając na rzecz popularyzacji idei legionowej, Zaborowski współpracował z malarzem Stanisławem Janowskim, a także pracownikami Biura Techniczno-Fotograficznego m.in. fotografami Kazimierzem Bergerem i Tadeuszem Zwolińskim. Kazimierz Zaborowski współpracował też ze znanymi historykami np. Stanisławem Kotem czy Waławem Tokarzem. Artysta malarz zmarł 19 listopada 1918 r. w wieku zaledwie 28 lat. Bezpośrednią przyczyną zgonu legionowego sierżanta było zapalenie płuc będące powikłaniem panującej wówczas epidemii tzw. „grypy hiszpanki”. Niewiele ponad tydzień cieszył się więc upragnioną wolnością Ojczyzny, której służył, i o którą walczył tak jak potrafił najlepiej - z ołówkiem w ręce. Ceniony przez siebie współczesnych, a dziś zapomniany artysta spoczywa w grobie na piotrkowskim starym cmentarzu rzymsko-katolickim w kwaterze 43-VI-2.

Okienna naklejka okolicznościowa z podobizną Tadeusza Kościuszki zaprojektowana przez Kazimierza Zaborowskiego.

Nekrolog informujący o uroczystościach pogrzebowych Kazimierza Zaborowskiego.

NIECH SIĘ POLSKA PRZYŚNI TOBIE...

Pośród żołnierzy walczących w formacjach legionowych sformowanych w Piotrkowie i okolicy, wielu nie było dane dożyć upragnionej wolności i wskrzeszenia państwa polskiego. Dziś tę daninę krwi przelanej dla Ojczyzny upamiętnia Cmentarz Legionów zlokalizowany w sąsiedztwie innych piotrkowskich nekropoli. Sporządzane regularnie

i publikowane drukiem listy strat Legionów, informowały o kolejnych ofiarach okrutnej, wielkiej wojny. Weryfikacja tych spisów pozwala na wyszukanie nazwisk jedynie niektórych żołnierzy związanych z regionem piotrkowskim. A przecież tak wielu z nich spoczęło w bezimiennych mogiłach oddając swe serce dla Legionów i Ojczyzny.

MODLITWA

do Chrystusa Pana i Matki Jego, Królowej
Korony Polskiej,

(Wyjutki z „Drogi krzyżowej Polski“
Ks. Biskupa Wł. Bandurskiego – Piotrków 1916.)

„Wejrzyj, o Panie, na skrwawione i zeszpecone oblicze tej Ziemi, co się Polską zowie! Ziemia ta zupełnie zniszczona, krwią i łzami ludzkimi na wskroś przesiąknięta, ta nigdy żywna i bogata, żywiąca innych, dziś swoich dzieci wyżywić nie zdolna! Kiedy nam przyślesz, o! Panie, takiego Anioła, któryby powszechne obudził współczucie i bronił Twojej Polski od dalszych nieszczęść? Przyślij co rychlej. Ty, który znasz cenę cierpień, krwi i łez, spraw aby tyle łez, krwi i cierpień nie zostało daremne! Daj nieszczęśliwej Polskiej Ziemi jedną z łez Twoich, jeden płacz Twój, ażeby boleść nasza podniosła się aż do Nieba i tam zbudziła potęgę i sprawiedliwość Ojca i Twój!”

A Ty, Matko i Królowo Nasza, sił przysparzaj rycerzom dzisiejszym, walczącym w Legionach „za Wiarę i Ojczyznę!” Pocieszaj tych, co na wygnaniu i tułactwie smutne wiodą życie! Nie daj zginać z głodu Twym dzieciom, co dotąd Ci ufały, a których domy, chaty, ziemia i mienie okrutnie i doszczętnie zniszczone. Nadzieję wlej w serca tych, co trwożą się o los Swych najbliższych, będących na polu walki, w niewoli i w niedoli! Błogosław Matko polskiej biednej ziemi, Te, przeobfitej w nieszczęścia i łzy! O chroń jej dzieci idące razem z niemi. Przez wichry, burze i przez ciemne mgły! A wszystkim daj wiarę w sprawiedliwość Boga i w zmartwychwstanie Ojczyzny! Amen.“

Polska w okowach niewoli - pocztówka patriotyczna z rozważaniami biskupa Władysława Bandurskiego – honorowego kapelana Legionów Polskich.

LISTA LEGIONISTÓW Z PIOTRKOWA TRYBUNALSKIEGO I OKOLIC

(według spisu opracowanego przez dr hab. Ryszarda Kotewicza)

1. Adamski Mieczysław	8. Błasiak Wacław	15. Budzyla Augustyn
2. Babich Zenon	9. Błaszczyk Józef	16. Cape Piotr
3. Babski Stefan	10. Błaszczyk Władysław	17. Chmielewski Ant.
4. Berłowski Władysław	11. Bober	18. Chmielewski Józef
5. Biel Franciszek	12. Boczek Franciszek	19. Cieślowski Cz.
6. Bińczyk	13. Bogus Eugeniusz	20. Czerwiński Stefan
7. Blumsztajn Arnold	14. Bruhm Jerzy	21. Dąbrowski Leonard

22. Dąbrowski Wacław	75. Krakowiak Józef	128. Rózga Władysław
23. Dobke Józef	76. Krakowiak Zygmunt	129. Sałaciński Adam
24. Dobke Stanisław	77. Krauze Władysław	130. Salkowski Euzebiusz
25. Dulęba Czesław	78. Krawczyński Józef	131. Serafin Jan
26. Dwornik Piotr	79. Krupa Janzer	132. Siciński Kazimierz
27. Dymus Władysław	80. Kubałowski Jan	133. Sielski Jan
28. Edyk Antoni	81. Kubiak Antoni	134. Sikorski Bronisław
29. Falkowski Klemens	82. Kubiak Józef	135. Skalski Ludwik
30. Felker Stanisław	83. Kucharski Antoni	136. Skotnicki Stanisław
31. Gałas Józef	84. Kucharski Bolesław	137. Słoka Bolesław
32. Gawroński	85. Kucharski Juliusz	138. Socha Antoni
33. Geszcz Józef	86. Kuderciński Józef	139. Sokół Wincenty
34. Gębarowski W.	87. Kwiatkowski Stefan	140. Srodowski Antonii
35. Gil Ludwik	88. Laskowski Stefan	141. Stanisławski Aleksander
36. Gilewicz Franciszek	89. Lesiakowski Józef	142. Stankiewicz Kazimierz
37. Gliwicz Jerzy	90. Lewandowski Zenon	143. Stanowski Ryszard
38. Gliwicz Stanisław	91. Lis Michał	144. Stawiej Henryk
39. Głowacki Łukasz	92. Litych Marian	145. Stawowski Szczepan
40. Gnoiński Alfons	93. Łęgowski Stanisław	146. Strzelecki Bronisław
41. Gnoiński Bolesław	94. Majchrowski Jan	147. Strzelecki Janusz
42. Godlewski Józef	95. Margasiński Konstanty	148. Strzelecki Leon
43. Gosławski Jan	96. Maszczyk Władysław	149. Sujnowski Feliks
44. Gozdek Jan	97. Michalski Hilary	150. Sułkowski Kazimierz
45. Górski Bogdan	98. Mielczarek Bolesław	151. Suwart Antoni
46. Górski Jan	99. Mielczarek Feliks	152. Szczech Teofil
47. Grabowski Jan	100. Mielczarski Lucjan	153. Szczygielski Roman
48. Grzędo Witold	101. Mieszkowski Fr.	154. Szmidt Józef
49. Hebda Stanisław	102. Miller Zygmunt	155. Szwarc Edmund
50. Hiszcza Stanisław	103. Mirecki Stanisław	156. Szyposzyński Izidor
51. Jabłonowski Al.	104. Mrozik Dam.	157. Śliwiński Bolesław
52. Jakubowski Stefan	105. Murczak Józef	158. Świdwiński Wojciech
53. Janiszewski Józef	106. Nakonieczny Leon	159. Tabolczyk Teodor
54. Janowski Adam	107. Nowak Mikołaj	160. Wawszczak Jan
55. Jarek Władysław	108. Nowakowski Bronisław	161. Werner Feliks
56. Jursz Stanisław	109. Nowakowski Kazimierz	162. Węgrzych Leopold
57. Jursz Władysław	110. Nowakowski Wacław	163. Witkowski Władysław
58. Kaczmarczyk Bolesław	111. Olejnik Ludwik	164. Wojciechowski Karol
59. Kaczmarek Bolesław	112. Owieczek Kazimierz	165. Wojnicz Walerian
60. Kaczorowski Zygmunt	113. Pasek Jan 1880	166. Wolski Antoni
61. Kadym Stanisław	114. Pawlikowski Roman	167. Woźniak Jan
62. Kawalek Władysław	115. Pawłowski Jan	168. Wyłykowski Damian
63. Kaźmierczak Jan	116. Pągowski Bolesław	169. Wysocki Władysław
64. Kędzierski Apolinary	117. Piasecki Władysław	170. Wyszkowski Damian
65. Kędzierski Józef	118. Piekarski Błażej	171. Wytykowski Damian
66. Kłębowski Stanisław	119. Piekarski Jan	172. Wyżykowski Jan
67. Kociemba Władysław	120. Piotrowski Alfons	173. Zielenek Henryk
68. Kock Wacław	121. Popławski Mieczysław	174. Ziemkowski Kazimierz
69. Komornicki Stanisław	122. Postułka Eugeniusz	175. Ziółkowski Edward
70. Konopacki Karol	123. Poszczalski Mieczysław	176. Ziółkowski Stanisław
71. Kopeć Franciszek	124. Ptaszyński Marian	177. Żarski Wiesław
72. Kossowski Wiesław	125. Puszczyński Tadeusz	178. Żarski Witold
73. Kowalski Michał	126. Ratajczyk Piotr	179. Żychliński Leopold
74. Kozak Jan	127. Rowecki Stefan	180. Żychliński Lucjan

DZIAŁO SIĘ W PIOTRKOWIE

1914

29 lipca 1914 piotrkowianie odczytali wiadomość o wybuchu wojny, którą podał 30 numer „Kroniki Piotrkowskiej”.

30 lipca 1914 władze imperium rosyjskiego zarządziły powszechną mobilizację.

1 sierpnia 1914 gubernator piotrkowski Michał Jaczewski wydał zarządzenie o ewakuacji władz gubernialnych.

3 sierpnia 1914 do Piotrkowa przybyli urzędnicy, rodziny wojskowych oraz rezerwiści i oddziały wojskowe ewakuowane z południowych powiatów guberni piotrkowskiej.

3 sierpnia 1914 powołany został Komitet Obywatelski w celu organizacji życia w mieście opuszczonym przez władze rosyjskie. Na czele Komitetu stanął ks. rektor Eugeniusz Lipiński.

4 sierpnia 1914 w „Kronice Piotrkowskiej” ukazał się „Najwyższy manifest”, w którym car Mikołaj II informował o rozpoczęciu wojny z Austrią i Niemcami.

6 sierpnia 1914 Komitet Obywatelski w odpowiedzi na rosnące bezprawie i samowolę utworzył dla pilnowania porządku w mieście Milicję Obywatelską, której komendantem został Maksymilian Rudowski wiceprezes Sądu Okręgowego.

11 sierpnia 1914 władze rosyjskie opuściły Piotrków. Wieczorem, około godziny 18. w mieście pojawił się rekonesans niemiecki.

12 sierpnia 1914 „Kronika Piotrkowska” podała mieszkańcom wiadomość o przejeździe oddziału rozpoznawczego wojsk niemieckich przez Piotrków.

13 sierpnia 1914 do Piotrkowa wkraczają oddziały niemieckie 1 Dywizji Landwehry dowodzonej przez gen. Wilhelma von Klucka.

18 sierpnia 1914 o godz. 530 komendę nad miastem w imieniu cesarza Wilhelma objął oberleutnant graf zu Stolberg-Wernigerode. Straż obywatelska została rozbrojona.

19 sierpnia 1914 okupacyjne władze niemieckie ogłosiły w mieście stan wojenny.

21 sierpnia 1914 „Kronika Piotrkowska” podała do wiadomości mieszkańców Piotrkowa, że Komitet Obywatelski otrzymał zgodę władz okupacyjnych na otwarcie szkół piotrkowskich w dniu 1 września.

23 sierpnia 1914 graf zu Stolberg przeprowadził na Rynku Trybunalskim przegląd oddziału „huzar

rów śmierci”, na czele których stoczył następnie walkę z kozakami w lasach rokicińskich.

26 sierpnia 1914 na wieść o śmierci grafa zu Stolberg wojska niemieckie rankiem opuściły Piotrków. Do miasta wjechali kozacy.

2 września 1914 Komitet Obywatelski m. Piotrkowa rozwiązał Milicję Obywatelską na żądanie władz rosyjskich. Nadzór nad bezpieczeństwem obywateli objęła znowu policja.

11 września 1914 mimo wprowadzonego stanu wojennego prywatne szkoły piotrkowskie rozpoczęły naukę. Szkoły miejskie na żądanie władz rosyjskich pozostały zamknięte.

3 października 1914 do Piotrkowa po raz drugi wkroczyły wojska niemieckie.

12 października 1914 ukazało się ogłoszenie Komisarza Polskiej Organizacji Narodowej Stefana Boguszewskiego o naborze ochotników do Wojska Polskiego.

14 października 1914 prowadzona jest akcja agitacyjna dla poparcia idei legionowej w ramach której zorganizowano m.in. wiec patriotyczny w kinie „Czary”.

19 października 1914 do Piotrkowa na krótko przybywa szwadron ułanów Legionów Polskich dowodzonych przez rotmistrza Władysława Belinę Prażmowskiego.

30 października 1914 ewakuujące się z Piotrkowa wojska niemieckie zniszczyły dworzec i urządzenia stacyjne kolei warszawsko-wiedeńskiej.

2 listopada 1914 wojska rosyjskie ponownie zajęły Piotrków wypierając Niemców z terenu niemal całej guberni piotrkowskiej.

14 grudnia 1914 do Piotrkowa wkroczyły oddziały austro-węgierskie rozpoczynając czteroletnią okupację miasta.

1915

4 stycznia 1915 otwarcie obrad III Zjazdu Polskiej Organizacji Skautowej w Piotrkowie.

17 stycznia 1915 ukazał się pierwszy numer czasopisma „Chwila obecna” będącego organem Komitetu Obywatelskiego Miasta Piotrkowa.

6 lutego 1915 Jan Sikorski przedłożył Naczelnemu Komitetowi Narodowemu statut Polskiej Organizacji Skautowej.

14 lutego 1915 w budynku przy ulicy Bykowskiej 71 (Wojska Polskiego) rozpoczęła działalność Dru-

karnia Państwowa pod zarządem Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego.

15 marca 1915 utworzono w Piotrkowie Komitet Centralny Konfederacji Narodowej Polskiej, który łączył różne organizacje polityczne i przygotował m.in. obchody 124 rocznicy Konstytucji 3 Maja.

21 lutego 1915 ukazał się pierwszy numer piotrkowski „Wiadomości Polskich” organu Naczelnego Komitetu Narodowego.

21 lutego 1915 na piotrkowskim nowym cmentarzu wzniesiony został krzyż upamiętniający straconych powstańców 1863 r. – wydarzenie przerodziło się w manifestację patriotyczną.

11 kwietnia 1915 odbyła się wielka manifestacja patriotyczna z okazji obchodów rocznicy bitwy pod Raławicami.

2 maja 1915 zaczął ukazywać się „Dziennik Narodowy” gazeta związana początkowo z Naczelnym Komitetem Narodowym.

3 maja 1915 odbyły się pierwsze od 1792 r. obchody święta Konstytucji 3 Maja w Królestwie Polskim.

27 maja 1915 rozpoczął się w Piotrkowie pierwszy zjazd Polskiej Organizacji Skautowej, który przyjął statut organizacji opracowany przez Jana Sikorskiego.

28 maja 1915 Zjazd Polskiej Organizacji Skautowej wybrał Naczelną Komendę - pierwszym komendantem został Jan Sikorski.

29 maja 1915 austriacka CK Komenda obwodowa rozwiązała piotrkowski Komitet Obywatelski oddając jego członków pod nadzór policyjny.

3 czerwca 1915 Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego zorganizował uroczyste zebranie obywatelskie w salonie mecenasa Apolinarego Zaremby przy ul. Sieradzkiej.

14 lipca 1915 w Łochyńsku delegacja przedstawicieli Piotrkowa przekazała sztandar bojowy 4 Pułkowi Piechoty Legionów Polskich na ręce jego dowódcy płk Bolesława Roi.

15 lipca 1915 po nabożeństwie pożegnalnym i uroczystej defiladzie na Błoniach w Piotrkowie 4 Pułk Piechoty Legionów wyruszył na front.

14 września 1915 ze stacji kolejowej w Piotrkowie wyruszył na front organizowany w Rozprzy 6 Pułk Piechoty Legionów pod dowództwem mjr Witolda Rylskiego.

1 listopada 1915 z inicjatywy Centralnego Biura Szkolnego w Piotrkowie odbył się zjazd nauczycieli szkół elementarnych, który opracował koncepcje szkoły powszechnej.

18 listopada 1915 podana została do wiadomości podjęta cztery dni wcześniej decyzja, dotycząca utworzenia w Piotrkowie muzeum legionów w celu dokumentowania działalności niepodległościowej. W listopadzie zapadła też decyzja o konieczności stworzenia archiwum legionowego.

28 listopada 1915 pomimo trwającej wojny w refektarzu klasztoru pobernardyńskiego otwarto wystawę zbiorów Muzeum Krajoznawczego, którą prezentowano aż do września 1918 r.

1916

7 stycznia 1916 w Piotrkowie powstał Komitet Narodowy utworzony jako pierwszy przez Zjednoczenie Stronnictw Niepodległościowych Królestwa Polskiego.

8 stycznia 1916 obradujący w Piotrkowie XII Zjazd PPS Frakcja Rewolucyjna wypowiedział się przeciwko dalszemu werbunkowi do Legionów Polskich zgodnie z wytycznymi Józefa Piłsudskiego.

6 sierpnia 1916 na terenie ogrodów pobernardyńskich nastąpiło uroczyste odsłonięcie tzw. „Tarczy Legionów” - prawdopodobnie pierwszej na ziemiach Królestwa Polskiego tego rodzaju pamiątki poświęconej czynowi legionowemu.

17 września 1916 Liga Państwowości Polskiej zorganizowała w Piotrkowie zjazd ziemiaństwa z udziałem prezydenta Warszawy Zygmunta Chmielewskiego. Zjazd opowiedział się za werbunkiem do Legionów.

6 listopada 1916 Piotrkowski Komitet Narodowy zorganizował wielką manifestację z okazji utworzenia Królestwa Polskiego na mocy aktu 5 listopada wydanego przez cesarzy Niemiec i Austrii. Według szacunków uczestniczyło w niej około 10 tysięcy ludzi.

7 grudnia 1916 przeprowadzone zostały pierwsze wybory do Rady Miejskiej Piotrkowa. Przedstawicielstwo tworzyło 50 radnych.

15 grudnia 1916 Magistrat piotrkowski oddał do użytku publicznego Park Miejski im ks. Józefa Poniatowskiego, który zaprojektowany został przez inżyniera Józefa Skrobanka.

1917

4 stycznia 1917 ukonstytuowała się Rada Miejska, a prezydentem miasta został wybrany prawnik Kazimierz Rudnicki.

9 stycznia 1917 odbyło się walne zebranie członków oddziału piotrkowskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. 165 członków stowa-

rzyszenia pomimo wojny prowadziło działalność statutową współpracując z władzami Naczelnego Komitetu Narodowego oraz inicjując i uczestnicząc w wydarzeniach o charakterze krajoznawczym kulturalnym i historycznym.

27 stycznia 1917 rozpoczęto przenoszenie Biura Werbunkowego Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego z Piotrkowa do Warszawy.

15 lutego 1917 w piotrkowskiej Sali Stowarzyszenia Rzemieślników i Handlujących odbyło się inauguracyjne posiedzenie pierwszej po latach polskiej Rady Miejskiej Piotrkowa.

6 kwietnia 1917 w „Głosie Piotrkowskim” nr 12 ukazał się: Adres m. Piotrkowa do Brygadiera Józefa Piłsudskiego w Warszawie podpisany przez 40 piotrkowskich instytucji społecznych.

19 kwietnia 1917 na posiedzeniu Komitetu Narodowego postanowiono zorganizować w Piotrkowie przy współudziale Stanisława Thuguta Partię Niezawisłości Narodowej.

9 czerwca 1917 na XIII zjeździe Polskiej Partii Socjalistycznej Frakcja Rewolucyjna, który odbył się w Piotrkowie, wysunięto hasło oddania Legionów pod polską komendę i zjednoczenia wszystkich ziem polskich.

17 czerwca 1917 Piotrkowski Komitet Narodowy zorganizował wiec w związku ze zbliżającymi się wyborami do Rad Narodowych.

15 lipca 1917 w Piotrkowie odbyło się uroczyste posiedzenie Powiatowej Rady Narodowej, na którym uchwalono pierwsze oficjalne żądanie zjednoczenia ziem polskich i utworzenia niepodległego państwa polskiego.

3 września 1917 funkcję prezydenta Piotrkowa objął Bolesław Nowicki.

10 września 1917 rozpoczął swoją działalność Sąd Państwowy, którego siedzibą był początkowo budynek parafii prawosławnej przy ul. Kaliskiej (Słowackiego 16).

15 października 1917 zorganizowany został w Piotrkowie tzw. „obchód kościuszkowski” z okazji setnej rocznicy śmierci bohatera narodowego. Plac przed kościołem pobernardyńskim nazwany został wówczas imieniem naczelnika insurekcji, a w parku miejskim posadzono Dąb Wolności i odsłonięto pamiątkowy obelisk.

1918

16 lutego 1918 po uroczystych nabożeństwach „za pomyślność ojczyzny” sprawowanych we wszy-

stkich piotrkowskich kościołach, odbyła się wieloty-sięczna manifestacja patriotyczna.

25 lipca 1918 rozpoczął się w Piotrkowie zjazd delegatów stowarzyszeń nauczycielskich z trzech niepołączonych jeszcze zaborów.

25 lipca 1918 piotrkowski Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego powołał Komitet Odbudowy Zamku Piotrkowskiego

27 lipca 1918 zjazd delegatów stowarzyszeń nauczycielskich na zakończenie obrad przyjął koncepcję przyszłego modelu szkolnictwa w Polsce niepodległej, która wdrożona została już w 1919 r.

3 września 1918 za zgodą okupacyjnych władz austro-węgierskich Komitet Odbudowy Zamku Piotrkowskiego przejął zabytkową budowlę i wydał patriotyczną odezwę do społeczeństwa polskiego.

25 października 1918 Cesarsko Królewska Komenda Powiatowa w Piotrkowie poinformowała o oddaniu byłego zamku piotrkowskiego w użytkowanie Polskiemu Towarzystwu Krajoznawczemu z zastrzeżeniem prawa własności Rządowi Polskiemu.

2 listopada 1918 do Piotrkowa dotarły wieści o przejęciu polskiej władzy w Krakowie. Przebywający w mieście żołnierze Legionów Polskich dowodzeni przez kpt. Rucińskiego złożyli przysięgę na wierność ojczyźnie. Uroczystość odbyła się na placu Kościuszki.

2 listopada 1918 piotrkowianie przystępują do rozbrajania pozostałych oddziałów austro-węgierskich stacjonujących w Piotrkowie.

3 listopada 1918 na Błoniu za parkiem zorganizowana została uroczystość patriotyczna, podczas której stacjonujący w mieście żołnierze C.K. 100 Cieszyńskiego Pułku Piechoty złożyli przysięgę na wierność władzy polskiej.

5 listopada 1918 komendant austro-węgierskich władz okupacyjnych płk Mach został usunięty z miasta.

10 listopada 1918 do sali kina „Czary” zwołany został wiec polityczny. Jego zerwanie doprowadziło do pojawienia się na ulicach miasta uzbrojonych bojówek stronnictw politycznych. Zagrożenie walkami bratobójczymi opanowali gen. Tadeusz Wiktor, płk Jan Rządkowski i dr Jan Dunikowski – delegat Rządu Polskiego na powiat piotrkowski.

11 listopada 1918 ogłoszenie oficjalnego odzyskanie niepodległości przez Polskę. Władze w mieście objęła Rada Miasta i Zarząd kierowany przez prezydenta Bolesława Nowickiego.

KRAJOWY
PLAN
ODBUDOWY

Rzeczpospolita
Polska

Sfinansowane przez
Unię Europejską
NextGenerationEU

Projekt „Piotrków serce Legionów” realizowany jest przez Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim
w ramach programu KPO. GRANTY 2025.

A2.5.1: Program wspierania działalności podmiotów sektora kultury
i przemysłów kreatywnych na rzecz stymulowania ich rozwoju,
współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej – NextGenerationEU